

İTTİHAT VE TERAKKİ LİDERLERİNİN YURTDIŞINA KAÇIŞLARI VE BUNUN İSTANBUL BASININDAKİ YANKILARI

THE REACTIONS IN THE PRES OF ISTANBUL OF THE ESCAPE ABROAD OF THE LEADERS OF THE UNION AND PROGRESS

Erol KAYA *

ÖZET

İttihat ve Terakki Fırkası'nın üç önemli lideri Enver, Cemal ve Talat paşalar, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinde önemli rol oynamışlardır. Bu üç paşa, Birinci Dünya Savaşı boyunca da devlet yönetiminde büyük ölçüde söz sahibi olmuşlardır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin yenilgi ile çıkması bu liderler için adeta sonun başlangıcı olmuştur. Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasını takip eden günler içerisinde bu üç lider İstanbul'u terk ederek yurtdışına çıktılar. Onların bu kaçışları, savaşa girmekten ve yenilgiden İttihatçıları sorumlu tutan İstanbul basınında aleyhte bir kampanyaya sebebiyet vermiştir. Basında yer alan yazılarda hem İttihatçılarla bir hesaplaşma hem de kaçışın detaylarını bulmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, Enver, Cemal, Talat Paşalar

ABSTRACT

Enver, Cemal ve Talat pashas, who were three important leaders of the Union and Progress Party, played an important role to join the First World War of the Otoman State. These three pashas had authority in the state administration greatly during The First World War. Therefore, the defeat of the Otoman State in The First World War, became almost the beginning of the end for these leaders. These three leaders went out abroad by being left from İstanbul after The Mondros Armistice. This escape of them caused a campaign against in the pres of İstanbul which showed responsible the unionists by reason of the joining war and the defeat. It is possible to find both a struggling with the unionist and the details of this escape.

Key-words: Union and Progress, Enver, Cemal, Talat Pashas

1. GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı yenilgisi, İttihat ve Terakki'nin yenilgisiydi. Talat Paşa kabinesinin istifası ile birlikte iktidarı bırakmak zorunda kalan İttihatçılar bir çeşit panik içinde kalmışlardı. Son kongreyle Teceddüt Fırka-

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, e-posta: Kaya_er@hotmail.com.

sı'na dönüşüm, ağır sorumluluklardan kurtulmaya yetmemiştir. O günlerin havasını Celal Bayar şöyle anlatmaktadır:

“1918 senesi sonbaharında İstanbul'a gelmişim...İstanbul'da karşılaştığım umumi vaziyet, bana, bütün mahalli derterleri unutturmuştu. İstanbul'un geniş siyasi çevresine girer girmez, felaketin kapıyı çaldığını görmüştüm. Halbuki biz, dört yıldan beri devam eden harbin, her gün ağırlaşan yükünü, zafer ümidi ile çekiyor, bütün ızdıraplara, ağır mahkumiyetlere katlanıyor ve harbe, her şeye rağmen katlanıyorduk.

Hislerimiz, milli gururumuz, başka türlü düşünmeye müsait değildi. şimdi bütün bu ümitler sarsılmıştı. Memleket, bütün gücüyle, nesi var nesi yok, hepsini harp uğruna sarfetmişti. Ama şimdi ordumuz ricat halindeydi.

Müttefiklerimizde zaaf eserleri şiddetle kendini gösteriyordu...

Bize gelince? İktidarda bulunan Talat Paşa Hükümeti nüfuzunu kaybetmişti. İstifaya hazırlanıyordu. Millete dayanan başka bir siyasi teşekkül de mevcut değildi (Bayar, 1965; C., s. 5-7).

İşte bu buhranlı dönemde, İstanbul'a adeta bomba gibi düşen ve kamuoyu üzerinde şok etkisi yapan bir haber önce kulaktan kulağa konuşulmaya sonra da basında yer almaya başladı: Enver, Cemal ve Talat paşalar, beraberlerinde Azmi, Bedri, Dr. Bahattin Şakir, Dr. Nazım ve Dr. Rüsuhi beyler olduğu halde İstanbul'dan ayrılmışlardı. Bir devrin kapanışını da temsil eden bu olayın daha iyi anlaşılabilmesi için birkaç yönden incelenmesi gerekmektedir.

Mondros Mütarekesi'nin müzakerelerinin devam ettiği 1918 yılının ekim ayının son günlerinde, İttihat ve Terakki Fırkası içerisinde tartışılan konuların başında, İttihat ve Terakki'nin lider kadrosunun ülke için de kalıp kalamayacakları hususu gelmekte idi. Bu konuda iki temel görüş belirmişti. Bir görüşe göre; gizlice, kaçarcasına, hatta kanunları bile bir tarafa iterek ayrılmalarında, sadece şahıslarının değil, bir zamanlar temsil ettikleri devletin haysiyeti de söz konusu idi. İkinci görüşe göre ise; ne pahasına olursa olsun vatan terk edilmeyerek tarih ve kanun önünde hesap verilmeliydi (Okyar, 1980, s. 251)¹.

¹ Fethi Bey, ikinci görüşü ileri sürenlerin; eğer önüne çıkılacak adil, kanunlara bağlı, hakim politik kuvvetler önünde eğilmemiş mahkemeler ve tarafsız hüküm verebilecek tarih bulunabilmiş olsa idi haklı olabileceklerini, fakat ne o mahkemeyi ne de tarafsız tarih hükmünü bulabilmenin mümkün olamayacağını daha sonraki hadiseler, darağaçları ve sürgünlerin ortaya koyduğunu söylemektedir. Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam (Yay. Haz: Cemal Kutay), İstanbul 1980, s. 251

2. YURTDIŞINA ÇIKIŞA KARAR VERİLMESİ

İttihat ve Terakki liderlerinin ülkede kalıp kalmayacakları meselesi, Merkez-i Umumi'nin sınırlı bir toplantısında detaylı olarak görüşülmüştü². Bu toplantıda, Dr. Bahattin Şakir ve Kara Kemal beyler, Enver, Talat ve Cemal paşaların mutlak surette yurtdışına çıkmaları hususunda ısrarcı olmuşlardı. Dr. Bahattin Şakir Bey toplantıda yaptığı konuşmada; hazret-i peygamberin bile, hayatını düşmanlarından korumak için hicret ettiğini örnek vererek düşüncesini savunmaya çalışmıştır (Arif Cemil, 1992, s. 12). Toplantıda bulunan diğer üyeler de, Ermeni ve Rumların tahkir edebilecekleri ve bu nedenle gitmelerinin daha uygun olacağı fikrini ileri sürmüşlerdi. Kara Kemal Bey ise; saklanmazlarsa tahkir edilebilecekleri düşüncesiyle “Sizin memlekete lüzumunuz vardır. Şimdi gidiniz, fakat bir gün memlekete avdet eder yine idareye geçersiniz” demiştir³.

Merkez-i Umumi'deki bu görüşmede, özellikle Talat Paşa, kendilerinin memleket dışına çıkmaları için verilen karara şiddetle itiraz etmişti. Enver ve Cemal paşaların yurtdışına çıkmaya daha sıcak bakmalarına karşın (Aydemir, 1972, s. 494)⁴ Talat Paşa, memleketten ayrılmayı hiçbir şekilde düşünmediğini ve yaptıklarının hesabını da her zaman ve her yerde açık alınla vermeye hazır olduğunu arkadaşlarına sürekli olarak tekrar etmekte idi. Ancak Merkez-i Umumi'deki görüşmelerde arkadaşlarının ısrarları ve Enver ve Cemal Paşa'nın yurtdışına çıkmaya karar vermeleri üzerine Talat Paşa'da bu fikre katılmıştı⁵.

Talat Paşa, iki şartla yurtdışına çıkmayı kabul etmişti. Birincisi; İttihat ve Terakki Kongresi toplantıya davet edilecek ve fırkanın bütün hesap ve muameleleri görüşülecekti. İkinci olarak ta; imzalanma aşamasında olan Mondros Mütarekesi'nin maddelerinin açıklanmasına kadar beklenilecek ve eğer bu maddeler arasında İtilaf Devletleri'nin memleketi ve İstanbul'u işgal etmeleri kaydı mevcut olursa o zaman yurtdışına çıkılacaktı. Ayrıca Dr.

² Dr. Rüşühi Bey'in Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki İfadeleri, Cumhuriyet, 8 Ağustos 1926. Mithat Şükrü Bey ise bu konunun özel olarak görüşüldüğünü söylemektedir. Mithat Şükrü Bey'in Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki İfadeleri, Cumhuriyet, 4 Ağustos 1926.

³ Mithat Şükrü Bey, bu sözün, memleketi terk etmek isteyenlerin, bu hareketlerini meşru gösterecek bir manada söylenmiş olabileceğini düşünmektedir. Mithat Şükrü Bey'in Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki İfadeleri, Cumhuriyet, 4 Ağustos 1926.

⁴ Enver Paşa yurtdışın da daha faydalı olabileceğini düşünmektedir. Bu konuda eşi Naciye Sultan şöyle demektedir: “Harp bitti. Kocam, arkadaşlarıyla memleketi terke karar verdiler. Enver, memleket dışında daha faydalı olacağını sanıyordu. “Sulhtan sonra, tekrar geleceğim diyordu”. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, C. III, İstanbul 1972, s. 494.

⁵ “Eski Hükümet Erkanının Firarı-Şiddetli Tedabir ve Takibat”, Vakıf, 5 Teşrin-i sani 1918.

Bahattin Şakir, Dr. Nazım Bey ve diğer ileri gelen İttihatçı liderlerin de beraber gitmeleri kabul olunacaktı.

Bütün bu görüşmelerden sonra, yurtdışına çıkma hususunda verilen karar üç başlık altında toplandı. Bunlar:

1. Mecburen yurtdışına çıkmaya gerek görüldüğü takdirde çıkılacak.
2. Anadolu'ya gidilecek ve Vilâyat-ı Şarkıyye'de çalışılacak.
3. İstanbul'da kalınacak ve tehlike ortaya çıktığında gizlenilecekti (Arif Cemil, 1992, s. 13-14).

Daha sonraki gelişmeler dikkate alındığında, Merkez-i Umumi'deki görüşmelerde ortaya konan düşüncelere ve sonuçta alınan kararlara uygun davranıldığı görülmektedir. İttihat ve Terakki Kongresi toplantıya davet edilmiş ve bu toplantıda İttihat ve Terakki Fırkası'nın bütün hesap ve muameleleri görüşülmüştü. Kongre'nin başladığı tarih olan 1 Kasım 1918 de İttihat ve Terakki liderleri İstanbul'da idiler.

Yine bu görüşmelerde, İttihatçıların belirli bir süre memleket içinde –ağırlıklı olarak Vilâyat-ı Şarkıyye'de- saklanmak ve sonra yargılanmayı göze alarak ortaya çıkmak istedikleri de söylenmişti. Fakat Dr. Nazım Bey'in verdiği bilgilere göre, bu fikir çok uygun görülmemiştir. Çünkü işgalcilerin, Saray'la anlaşarak, işgallerini serbest kalan bölgelere de yayabilmeleri ve Anadolu'da bir ihtilal çıkarabilmelerinden korkulmuştur⁶. Nitekim Mondros sonrası Anadolu'daki gelişmeler bu endişelerin haklı olduğunu göstermiştir.

Merkez-i Umumi'de yapılan görüşmelerde, Mondros Mütarekesi şartlarının belli oluncaya kadar beklenilmesi ve eğer şartlar arasında işgale yönelik maddeler bulunursa o zaman hareket edilmesi benimsenmişti. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nde doğrudan işgale yönelik 24. madde dışında açık bir işgal tehlikesi görülüyorsa da 7. maddenin bu şekilde yorumlanmış olması mümkündür. İstanbul basınında da Mondros Mütarekesi şartları ile İttihatçı liderlerin kaçışlarını ilişkilendiren yazılar çıkmıştı. Ancak bu yazılarda, işgale yönelik maddelerden ziyade mütarekede İttihatçılar aleyhine bir gizli maddenin bulunduğu ve İttihatçı liderlerin bu nedenle firar ettiklerine dair iddialar olduğunu ancak yapılan araştırmada bunun doğru olmadığını anlaşıldığı belirtiliyordu⁷.

⁶ Dr. Rüsuhi Bey'in Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki ifadeleri. Cumhuriyet, 8 Ağustos 1926.

⁷ "Madde-i Hafiyeye Yok", Atı, 6 Teşrin-i sani 1918.

İttihat ve Terakki liderlerinin yurtdışına kaçmalarının sebeplerine gelince, bunu birkaç ana sebepte toplamak mümkündür. Bu sebeplerden birincisi, İttihatçı liderlerin şahsi güvenliklerinin sağlanmasının memlekette kalarak gerçekleştiremeyeceğinin düşünmeleri ve bu değerlendirmenin sonucu olarak ta yurtdışına çıkışa karar vermeleridir.

Paşalar grubu içerisinde memlekette kalmak hususunda en fazla ısrarcı olanı Talat Paşa idi. Son ana kadar ülkede kalarak yaptıklarının hesabını verme düşüncesinde olan Talat Paşa, bu düşüncesini, yurtdışına çıkarken İzzet Paşa'ya gönderdiği mektubunda da açıkça belirtmişti.

Talat Paşa'nın bu düşüncesi, Mondros Mütarekesi'nin imzalanması aşamasında ortaya çıkmış bir düşünce değildi. Daha 1909 yılında Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'le yaptığı bir konuşmada da aynı tavrı göstermişti. Franko'nun Portekiz'den kaçarak vatanını terk ettiğini söylemesi üzerine Lütfi Fikri Bey'le Talat Paşa arasında şu konuşma geçmişti:

“Dahiliye Nazırı (Talat Bey)- Biz terk-i vatan etmeyiz, ölünceye kadar çalışırız.

Lütfi Fikri Bey- Sizi tebrik ederim.

Dahiliye Nazırı- Hiç şüphesiz, ölünceye kadar çalışırız”⁸.

Enver Paşa, memlekette kalmaları durumunda can güvenliği hususunda endişe taşıyordu. Bu endişe, İttihat ve Terakki'nin diğer üyeleri tarafından da paylaşılıyordu ve bu durum Merkez-i Umumi'deki toplantıda da dile getirilmişti. Enver Paşa'nın, mütareke sonrası güvenliğinin sağlanması ile ilgili endişeler, en geniş biçimde, Harbiye Nezareti'ne atanan Rauf Bey ile, Enver Paşa'nın Başyaveri ve aynı zamanda eniştesi olan Albay Kâzım Bey arasında yapılan bir görüşmede gündeme gelmişti. Rauf Bey'in Harbiye Nazırlığına atanmasını tebrik amacıyla gerçekleşen görüşmede Albay Kâzım Bey, sözü Enver Paşa'ya getirerek “can düşmanı olan birtakım Rumlarla Ermenilerin Paşa'ya suikast edecek derecede ileri gidebileceklerinden kuşkulandırmakta olduğunu” söylemişti. Buna karşılık Rauf Bey, hükümet olarak Enver Paşa'nın güvenliğini sağlamak hususunda elden gelen bütün tedbirlerin alınmasının hükümetin vazifesi kendisinin de şahsi borcu olduğunu söylemişti. Bu teminata rağmen Albay Kâzım Bey ile Rauf Bey arasında, adeta gelecekte olayların ne şekilde gerçekleşeceği bilinircesine geçen konuşmayı Rauf Bey hatıralarında şöyle yazmaktadır:

⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1910, D. I, İS. 3, İ. 12, s.293-294.

“Evet” dedi, “şimdiki hükümetin böyle bir teklifi kabul edeceğini hatırıma getirmem. Fakat katlanılmayacak birtakım zorluklar karşısında İzzet Paşa istifaya mecbur olur, yahut düşürülürse, yerine gelecek hükümet, paşalar aleyhinde olabilir. O vakit İtilafçılara, yahut o hükümete dayanarak Rum ve Ermeniler ayaklanırsa Paşa’nın hayatı ve şerefi çiğnenmek tehlikesine maruz kalmaz mı?”

Dedim ki “Durum bu şekil alır da, hükümet vazifesini yapamaz ve Enver Paşa düşmanlarının taarruzuna uğrayacağını hissederse, elbette hayat ve şerefini korumak için mümkün olanı yapacaktır. Bu hakkıdır. Şu kadar var ki, her ne suretle olursa olsun İstanbul’dan uzaklaşması icap ederse muhaliflerin isnatlarını bizzat teyit etmemesi için, Almanya veya Avusturya’ya gitmesini hiçbir veçhile münasip görmem” (Orbay, 1993, s. 167-168).

Her ne kadar bu görüşmede Albay Kâzım Bey, söylediklerinin tamamen şahsi fikri olduğunu belirtmişse de Enver Paşa’nın başyaverinin, Enver Paşa’nın hayatı ile ilgili hususları Harbiye Nazırı ile Paşa’nın bilgisi haricinde konuştuğunu düşünmek mümkün değildir. Anlaşıldığı kadarı ile, Enver Paşa’nın can güvenliği ile ilgili endişeler kendi yakın çevresinde gündeme gelmiş ve bu husus, hükümetin kendilerine en yakın üyelerinden biri ile de istişare edilmiştir.

Cemal Paşa’da, Rauf Bey ile, can güvenliği hakkındaki endişelerini paylaşmıştı. İkilinin arasında yapılan bir görüşmede Cemal Paşa; buhranlı ve tehlikeli zamanlarda bulunduğu makamların kendisine yüklediği ağır vazifeler dolayısıyla, bazen şiddetli ve kati hareketlere mecbur kaldığını ve bunun sonucunda da birçok düşman kazandığını söylemişti. Bu ve benzeri şartlarda edindiği düşmanlarına karşı korunma amacıyla, muhafız sıfatıyla karargahında bulundurduğu otuz kadar seçme eri aynı maksatla evinde ve çevresinde bulundurduğunu, şahsının ve ailesinin her türlü saldırıdan korunmasını hükümetin sağlayacağından şüphesi olmamakla beraber bu erlerin bir müddet daha buldukları yerlerde kalmalarını zorunlu gördüğünü ifade etmişti. Rauf Bey ise, bu ve varsa diğer isteklerinin de derhal karşılanacağını söylemişti (Orbay, 1993, s. 165-166)⁹.

⁹ Memlekette kalmalarının kendileri için güvenli olmayacağını düşünen bu paşaların endişeleri yanında, kendileri ile birlikte yurtdışına çıkan heyette bulunan üyelerin de farklı endişeleri vardı. Örneğin, Azmi bey, Ankara İstiklal Mahkemesi’ne verdiği ifade de, neden firar ettiği ile ilgili soruya şu cevabı vermişti: “Vahideddin’den korktuğum için. Polis Müdüri iken o efendi idi. Kendisini tevkif etmişim. Padişah olunca korktum. Padişah olduktan sonra benim vaziyetim müşkildi.” Azmi Bey’in, Ankara İstiklal Mahkemesi’ndeki İfadeleri, Cumhuriyet, 4 Ağustos 1926.

Paşalar grubunun kaçışlarının ikinci sebebi ise; Mütarekenin imzalanmasından sonra, İstanbul'un, özellikle Beyoğlu kesiminde, azınlıkların işgalci kumandan, subay ve erlerle kol kola yaptıkları taşkınlıklardır. İstanbul henüz işgal edilmeden, işgalci rolünü benimseyen bu iç-dış unsurlar birleşimi boğucu bir intikam ortamı yaratmıştır. Eylemlerin gelişmesi, İttihatçıların nasıl bir hırpalanmaya uğrayacaklarının habercisi sayılmıştır (Tunaya, 1989, s. 566).

Kaçışın bir diğer sebebi ise; İttihat ve Terakki'nin ana gövdesi olan Enver, Cemal ve Talat paşaların ülke içerisinde kalmaları durumunda İtilaf Devletleri tarafından daha ağır şartların dayatılacağı korkusu taşınmasıydı. Her ne kadar bu paşaların ülke içerisinde gizlenmeleri de mümkün idiyse de bu durumda da bunların saklandıkları bölgeleri ortaya çıkarabilmek için birçok kişinin tutuklanabileceği düşünülmüştü. Bir yandan da kaçışın yararlı olabileceği düşünülmekteydi. Tüm düşmanlıklar kaçanlar üzerine yöneltilecek, İttihat ve Terakki'nin ülke içinde kalanları daha az düşmanlığa hedef olacaklardı (Arif Cemil, 1992, s. 10). Ancak daha sonraki görüşmeler gösterdi ki, İttihat ve Terakki mensubu olup ta ülke içinde kalanlar da rahat bırakılmamışlar, bunların bir kısmı işgal kuvvetleri tarafından zor kullanılarak Malta Adası'na sürgüne gönderilirken (Şimşir, 1976)¹⁰ bir kısmı da divan-ı harp te yargılanmışlardır.

Son bir sebep te, Hürriyet ve İtilafçıların, İttihat ve Terakki idaresi altında mağdur olduklarını düşünmeleri ve bunun intikamını alabilmek için fırsat kollamalarıydı. Nitekim, İttihat ve Terakki iktidardan düşüp, mütareke imzalanır imzalanmaz bütün muhalif kuvvetler İttihat ve Terakki'ye saldırmışlardı. Savaş ve tehcir suçlusu olarak İttihatçılardan hesap sormaya kalkışılmıştır. Bu hesabın sorulacağı isimlerin başta gelenleri ise Enver, Cemal ve Talat paşalardır. Onlar ele geçirilmeli, hiç olmazsa gıyaplarında mahkum edilmeliydiler. Bütün bu öngörüler, bu üç paşanın kaçışlarında etkili olmuştur (Selek, 1987, C. I, s. 87).

Paşalar grubunun kaçışının kararlaştırıldığı Merkez-i Umumi toplantısında gündeme gelen bir başka konu ise, bu kişilere ödenecek para meselesi idi. Kaçışları uygun görülen kişilere maaşları karşılığı olarak peşin ödeme yapılması kararlaştırılmıştı. Bununla ilgili olarak, o toplantıda hazır bulunan şahısların anlattıkları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Dr. Rüsuhi Bey, Merkez-i Umumi toplantısında, azalara altı aylık, katiplere ise bir yıllık maaşlarının peşin olarak ödendiğini, kendisinin bu ödeme karşılığı olarak altı

¹⁰ Malta Adası'na sürgüne gönderilenler için bkz. Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Ankara 1976.

yüz lira aldığını ve bu parayı da evine bıraktığını ifade etmektedir¹¹. Aynı konu ile ilgili olarak Azmi Bey ise, Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki ifadesinde, Merkez-i Umumi'den kesinlikle para almadığını kati bir surette dile getirmiştir¹². Mithat Şükrü Bey ise, yurt dışına kaçan İttihat ve Terakki üyelerine ikişer bin lira para verildiğini söylemiştir¹³. Bütün bunlardan anlaşılacağına göre, Merkez-i Umumi azalarına her ihtimale karşılık olmak üzere bir yıllık maaşları peşin olarak ödenmişti (Arif Cemil, 1992, s. 11).

Zaten bu para dışında bu kişilerin ellerinde fazla bir para da bulunmuyordu. Enver, Cemal ve Talat paşaların yurt dışındaki günlerine ait bilgi veren bütün kaynaklar çekilen sıkıntılardan bahsetmektedirler. Cemal Paşa, İstanbul'daki eski bir dostuna, borç olarak ailesine 200 kağıt lira vermesi için Falih Rıfkı'yı ricacı olarak gönderecektir. Ama dostu bu müracaatı, çok sert ifadelerle reddedecektir (Aydemir, 1972, C. III, s. 495).

Talat Paşa'da gurbette ekonomik yönden büyük sıkıntılar çekmiştir. Şahsi serveti olmadığı için Berlin'e gelirken yanında getirdiklerini satarak geçinmeye çalışmıştır. Kendisine ait olan birkaç kıymetli parçayı, kendisine zamanında birçok yardımda bulunduğu Emanuel Karasu'ya göndererek borç istemiş ancak bu isteği reddedilmişti. Bunun üzerine Talat Paşa, tefecilikle geçinen bir Yahudi sarraftan para tedarik etmiştir (Bleda, 1979, s. 150).

Enver Paşa'da, yurt dışına çıkmadan önce eski İzmir Valisi Rahmi Bey vasıtasıyla bir tüccardan üç bin lira borç bulunmuş ancak o parayı ödeme imkanı olmadığı için Rahmi Bey tarafından dostluk nişanesi olarak geri alınmamıştır (Bleda, 1979, s. 122).

Ancak para meselesi ile ilgili olarak İstanbul basınında çok farklı yazılar çıkmakta idi. Sabah Gazetesi'nde çıkan bir yazıya göre; Talat, Enver ve Cemal paşalar ülkeden kaçarken yanlarında, gerek dört yıl boyunca yapılan suiistimallerden elde ettikleri külliyetli para ve gerekse aşırı oldukları İttihat ve Terakki'nin serveti olmak üzere birkaç milyon lirayı aşan bir para bulunmaktaydı. Bunun dışında, Enver Paşa kaçmadan önce Azerbaycan'da bulunan kardeşi Nuri Paşa'ya 700 bin liralık bir para göndermişti ve hükümetin çalışmaları neticesinde bu para müsadere edilerek bu teşebbüs neticesiz kalmıştı¹⁴.

¹¹ Dr. Rüşühi Bey'in, Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki İfadeleri, Cumhuriyet, 8 Ağustos 1926.

¹² Azmi Bey'in, Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki İfadeleri, Cumhuriyet, 4 Ağustos 1926.

¹³ Mithat Şükrü Bey'in, Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki İfadeleri, Cumhuriyet, 4 Ağustos 1926.

¹⁴ "İttihat ve Terakki Servet-i Umumiyesi Kaçırıldı", Sabah, 8 Teşrin-i sani 1918. Paşaların kaçmalarından sonra bunların teslimini Alman Hükümeti'nden resmen isteyen Büyükelçi

Bu haberde verilen bilgilerin hiçbirinin doğru olma ihtimali bulunmamaktadır. Ülke dışına kaçan paşaların gurbette içinde buldukları durum ve şahsi servetleri hakkında yukarıda kısaca örnekler verilmişti. Bunun dışında, İttihat ve Terakki Fırkası'nın bütün mülk ile kasa ve eşyası, aynı partinin o güne kadar ön plana çıkmamış olan mensupları tarafından kurulan Teceddüt Fırkası'na devredilmişti. Bu devir esnasında tutulan tutanağa göre ise Merkez-i Umumi'nin kasasından çıkan toplam para 462 lira idi (Aydemir, 1972, C. III, 484). Dolayısıyla kasasından nakit para olarak 462 lira çıkan bir fırkanın "servet-i umumiyesinin birkaç milyonu mütecaviz" olduğunu iddia etmek mümkün değildir.

Gazetede yer alan ve Azerbaycan'a gönderildiği ifade edilen para, Enver Paşa tarafından Şark Orduları Grubu Kumandanı Halil Paşa'ya gönderilmiştir. Bizzat Enver Paşa tarafından yazılan telgrafta, paranın gönderiliş amacı ve Enver Paşa'nın gelecekle ilgili düşünceleri hakkında şöyle denilmektedir:

"Buradan oraya 700.000 bin lira gönderiyorum. Talat Paşa kabinesi, yani başladığımız harbi iyi bitiremediğimiz için çekilmek üzereyiz. Ben işsiz şimdilik pek sıkılacağımdan, belki Azerbaycan'a şimdilik seyahat için, bilahare de orada bir hayat eseri görürsem büsbütün kalmak için hareketi düşünüyorum" (Aydemir, 1972, C.III, s. 470).

Görüleceği üzere Enver Paşa tarafından gönderilen bu para, Azerbaycan'ın teşekkülü için harcanacaktı ve Enver Paşa'da, kabine çekilince İstanbul'dan ayrılarak Azerbaycan topraklarına gidip orada faaliyette bulunmayı düşünmekteydi.

Merkez-i umumi'de yapılan ve kaçışa karar verilen toplantıdan sonra karşılaşılan ilk mesele, kimlerin yurtdışına çıkacakları ile ilgili listenin oluşturulması idi. Enver, Cemal ve Talat paşalar ile Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Nazım beylerin isimleri kesinleşmişti. Ancak bunların dışında kalanlardan kimlerin bu listeye dahil olacağı hususunda tam bir anlaşma sağlanamıyordu. Talat Paşa, İttihat ve Terakki iktidarı döneminde yüksek mevkilerde bulunan bazı şahısların da bu listede bulunmasını istiyor, böylece onların açıkta ve hedef halinde bırakılmayacağını düşünüyordu. Bütün bu düşünceler ve tartışmalar neticesinde, yurtdışına çıkacak liste oluşturuldu (Arif Cemil, 1992, s. 14). Bu listede şu isimler vardı: Enver, Cemal ve Talat paşalar

Rifat Paşa da, paşaların iadesi için yaptığı başvuruda şunları yazmaktadır: " Bu şahıslar... külliyetli miktarda devlet parasını yanlarına aldıkları gibi Ermeni meselesinde baş rolü oynamakla da suçludurlar." Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri (Türkçeye Çeviren: Cemal Köprülü), Ankara 1991, s. 172.

ile birlikte Beyrut eski valisi Azmi, Eski Polis Müdürü Bedri, Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir, Dr. Rüsuhi Bey ve umumi katiplerden Mithat Şükrü Bey.

3. PAŞALARIN YURTDIŞINA ÇIKIŞLARI

Artık kaçısa karar verilmiş ve kimlerin gideceği belli olmuştu. Kaçış, 2-3 Kasım 1918 gecesi olmuştur (Okyar, 1980, s. 251; Tunaya, 1989, C. III, s. 567)¹⁵. Bu kaçış gecesinde nelerin yaşandığı, İstanbul basınında ve hatıratlarda farklı şekilde yansıtılmaktadır. Tek kaynaktan alındığı anlaşılan basındaki haberlere göre kaçış şöyle gerçekleşmiştir:

1 Kasım Cuma günü akşamı Enver, Cemal, Talat paşalar ile Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Nazım beyler, Enver Paşa'nın yalısında toplanıyorlar. Saat ona kadar vakit geçirdikten sonra rıhtıma çıkarak bir gezinti yapıyorlar. Bir müddet sonra da Enver Paşa ile vedalaşan bu grup Alman otomobilleri ile ayrılıyorlar. Gece yarısından sonra bir Alman motorbotu, firar edecek zevatı, önceden kararlaştırılmış olan rıhtım bölgelerinden alarak İstinye'de bulunan ve Ruslardan alınan bir Alman torpidosuna götürüyor. Alman amirali için tahsis edilmiş olan bu torpidonun cuma gecesinden itibaren İstinye'de bulunmaması ise, kaçışın bununla gerçekleştiği hususundaki şüpheleri artırmaktadır¹⁶.

Alman torpidosu ile kaçışın gerçekleştiği dışındaki haberler ile hatıratlarda yer alan bilgiler tamamen birbirinden farklıdır. Kaçış gecesi ile ilgili en geniş ve doğru bilgileri, kendisi de kaçış listesinde bulunan ve son anda listeden çıkarılan Mithat Şükrü Bey'in hatıralarında bulmaktayız. Mithat Şükrü Bey'in yazdıklarına göre kaçış gecesi şunlar yaşanmıştır:

¹⁵ Kaçış gecesi ile ilgili olarak kaynaklarda farklı tarihler verilmektedir. Genelde verilen tarihler 1 Kasım 1918 ile 2 Kasım 1918 dir. 1 Kasım 1918 tarihini iki kaynak vermektedir. Bunlar: Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, C. I, Ankara 1989, s. 1 ve Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İstanbul 1987, s. 307. Bunların dışında en farklı tarihi, Şevket Süreyya Aydemir, 8-9 Kasım 1918 olarak vermektedir ki (Enver Paşa, C. III, s. 493) bu açık bir şekilde yanlıştır. Zira 8 Kasım gününe kadar yayınlanan gazetelerde bu kaçışın bütün sayfalarının bulunması bile bunun ne kadar uzak bir tarih olduğunu ispatlamaya yeterlidir.

¹⁶ "Paşa Efendilerimizin Suret-i Firarları Hakkında Tahkikat", Atı, 5 Teşrin-i sani 1918; "Hürriyet Kahramanları Nasıl Kaçmışlar", Sabah, 5 Teşrin-i sani 1918. Bu haberlerin dışında ve en ilginç rivayeti ise İkdam Gazetesi vermektedir. İkdam Gazetesi'nin 4 Teşrin-i sani 1918 tarihli nüshasında yer alan bir habere göre, Enver ve Cemal paşalar, üzerlerinde Alman subaylarının üniformaları olduğu halde Galata rıhtımına gelmişler ve burada kendilerini bekleyen bir motorbot ile Loreley isimli bir vapura binmişlerdir.

Almanya'ya hareket edecek olan İttihatçılar, hareket etmeden bir gece önce, hem topluca bir yemek yemek hem de memleket meselelerini konuşmak üzere İhsan Namık Poroy'un daveti üzerine onun evinde toplanmışlardı. Bu davete, Enver Paşa dışında yurtdışına çıkacak bütün ekip katılmıştı. Bu davette bulunanlar, gece yarısından sonra, İhsan Namık Poroy'un yalısı önüne gelecek bir motorla açıkta bekleyen Alman kruvazörüne binecek ve ülkeden ayrılacaklardı. Davet sürerken, Mithat Şükrü Bey'in hanımının Talat Paşa ile yaptığı bir görüşmeden sonra Mithat Şükrü Bey'in İstanbul'da kalmasına karar verilmişti¹⁷. Sabahın alaca karanlığında, Enver Paşa'nın yalısına uğrayan motor İhsan Namık Poroy'un yalısına gelerek, burada bulunan grubu almış ve kendilerini bekleyen Alman torpidosuna götürmüştü (Bleda, 1979, s. 123-126)¹⁸. Gece yarısından sonra hareket eden Alman torpidosu, içinde bulunan İttihatçıları Sivastopol yakınlarındaki Gözleve'ye çıkarmıştı (Aydemir, 1972, s. 498). Artık vatan geride kalmıştı ve önlerinde belirsizliklerle dolu bir gelecek vardı. Gelişen olaylar, bu İttihatçılar için acıdan başka bir şey getirmeyecektir.

4. PAŞALARIN MEKTUPLARI

Her üç paşa da, gitmeden önce Sadrazam İzzet Paşa'ya birer mektup bırakmışlardır. Cemal Paşa'nın mektubu 1 Teşrin-i sani 1918, Talat Paşa'nın mektubu 2 Teşrin-i sani 1918, Enver Paşa'nın mektubu ise 3 Teşrin-i sani 1918 tarihlerini taşımaktadırlar. İstanbul basını tarafından kaçışı en fazla hayret uyandıran Talat Paşa'nın mektubu şöyle düzenlenmişti:

¹⁷ Mithat Şükrü Bey'in hanımı ile Talat Paşa arasında geçen bu konuşmada; Mithat Şükrü Bey'in, eğer Ermeni tehcir işlerine karışmamışsa İstanbul'da bırakılmasını istemesi üzerine, Talat Paşa, Mithat Şükrü Bey'in o işlere hiçbir şekilde katılmadığını ve dolayısıyla da İstanbul'da kalmasında bir sakınca olmadığını söylemiştir. Bu konuşmadan, ülke dışına çıkma kararlarında, Ermeni tehciri nedeniyle İtilaf Devletleri'nin başta paşalar olmak üzere bütün ittihat ve Terakki lider kadrosu hakkında cezalandırıcı bir uygulama yapacağı endişesi ile tehcirden kendilerini sorumlu tutacak Ermenilerden dolayı can güvenliklerinin olmayacağı düşüncesinin hakim bir endişe olduğu çıkarılabilir.

¹⁸ Kaçışın tarihinde olduğu gibi, paşalar grubunun nasıl bir gemiyle kaçtıkları hususunda da kaynaklarda farklılıklar ve ilginç bir anlaşmazlık vardır. Şevket Süreyya Aydemir, İttihatçıların, U-67 numaralı bir Alman denizaltısı ile kaçtığını yazmaktadır (Enver Paşa, C. III, s. 494). Fethi Okyar ise, U-170 numaralı bir Alman denizaltısından bahsetmektedir (Üç Devirde Bir Adam, s. 251). Dönemin İstanbul basını ise hep, Ruslardan alınan bir Alman torpidosu ile kaçtıklarını yazmıştır. Bu bilgi doğru olmalıdır. Zira bizzat o gece kaçanlar içerisinde bulunan Dr. Rüsuhi Bey de, torpido ile gittiklerini söylemektedir (Dr. Rüsuhi Bey'in Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki İfadeleri, Cumhuriyet, 8 Ağustos 1926).

“Pek muhterem ve mübarek tanıdığım İzzet Paşa Hazretlerine

Memleketin bir müddet ecnebi nüfuz ve tesiri altında kalacağını anladım. Buna rağmen memlekette kalmak ve millet muvacehesinde muhakeme olmak fikrinde idim. Bütün dostlarım bunu âtiye tâlik etmek için ısrar ettiler. Zat-ı fahîmaneleri ile istişare edemedim. Müşkil mevkide kalacağınızdan, çok düşündükten sonra sarfinazar ettim.

Bütün hayat-ı siyasiyemde hedefim memlekete namuskârâne ve fedakârâne hizmet etmek idi. Bütün servetim Zat-ı Şahane'nin ihsan ettiği otomobil esmanı ile her ay arttırdığım yirmişer liradan müterakim binaltıyüz liralık istikraz-ı dahilî bedelinden ve bir de dört arkadaşımla birlikte isticar ettiğimiz çiftliğin devr-i îcarından hâsıl olan paradan ibarettir. Bunun bir kısmını aileme terk ederek bir kısmını yanıma aldım. Bundan başka nesneye malik değilim, millete hesap vermek ve muhakeme olarak tayin edilecek cezayı kemal-i cesaretle çekmek isterim. İşte zat-ı fahîmanelerine söz veriyorum, memleketin ecnebi nüfuz ve tesirinden azade kaldığı gün ilk telgrafınıza itaat edeceğim.

Baki kemal-i hürmetle ellerinizden öperim. Muhterem Paşa Hazretleri.

2 Teşrin-i sani 1334 Mehmet Talat (Ahmet İzzet Paşa, 1993, C. 2, s. 287-289; Talat Paşa'nın Anıları, 1994, s. 11; Okyar, 1980, s. 253-254).

Talat Paşa'nın mektubu, bir anlamda gidişlerinin sebeplerini kısaca izah etmek ve bir yerde de özür dilemek amaçlı yazılmış bir mektup olarak değerlendirilebilir. Fethi Bey, Talat Paşa'nın mektubunu değerlendirdiği hatıralarında, bu mektupta yazılan açıklamaların gerçek olduğuna inandığını yazmaktadır. Ona göre, Talat Paşa'nın serveti yoktu. Hedefinin vatana hizmet olduğu rahatlıkla söylenebilir. Eğer yabancı etkisinden kurtulabilmiş tarafsız bir mahkeme önüne çıkmak arzusunun da gönülden ve yapabilmesi mümkün olsaydı cesaretle yerine getireceğine inanmaktadır (Okyar, 1980, s. 254).

İzzet Paşa'ya yazılan ikinci mektup, Enver Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Diğer iki mektupla karşılaştırıldığında Enver Paşa'nın mektubunda bariz farklılıklar görülmektedir. Öncelikle, Talat ve Cemal paşaların mektuplarına nispetle daha resmi ve soğuk bir ifadeyle yazılmış olan bu mektubun İzzet Paşa'ya yazıldığına dair bir ifade de bulunmamaktadır. Diğer iki mektupta, yurt dışına çıkıştan sonra nereye gidileceği belirtilmemiş iken Enver Paşa, Kafkasya'ya gideceğini ve orada bir İslâm istiklalinin ortaya çıkmasına yardım edeceğini açıkça ifade etmektedir. Yine Enver Paşa'nın mek-

tubunda, Talat Paşa'nın mektubunda olduğu gibi maddi servetini izah etme veya Cemal Paşa'nın mektubunda olduğu gibi ailesi ile ilgili bazı isteklerde bulunma satırlarına rastlanmamaktadır. Bu yönleriyle, Enver Paşa'nın hayatı boyunca takip ettiği ve karakterinden kaynaklanan baş eğmeme ve hesap vermeme alışkanlığını bu mektubun her satırında görmek mümkündür. Enver Paşa'nın mektubu şöyle yazılmıştı:

(Ma'ruzdur)

Mütareke-i münferide mecburiyeti dolayısıyla vatanımın şimdilik alacağı şekil, yakın zamanlarda bu topraklarda na'fi bir iş göremeyeceğime ayan bir alamettir. Binaenaleyh zaten mevcut olan mezuniyetim zamanında faydalı bir surette iş göreceğimi ümit ettiğim Kafkasya'ya hareket ediyorum. Bu suretle bütün hayat ve mevcudiyetimi iyiliğine vakfettiğim memleketimde kalarak dinime, milletime, padişahıma hizmet edememekten mütevellit tessesürüm pek büyüktür. Fakat Kafkasya'da bir İslâm istiklalinin husul bulmasına yardım edebilmek ümidi tessesürümü biraz tadil ediyor. İlerde hizmet edebilmek imkânı hasıl olunca her halde gelip burada aynı maksatla çalışmayı tercih edeceğim. Şu müşkül zamanda deruhte buyurduğunuz vazifede muvaffakiyetinizi Allah'tan diler arz-ı hürmet eylerim.

3 Teşrinisani 334 İmza Enver” (Ahmet İzzet Paşa, 1993, s.287-289).

Mektuplar içerisinde en uzun yazılmış olanı Cemal Paşa'ya ait olmaktadır. Yaptıklarının hesabını açık alınla vermeye hazır olduğunu ifade eden Cemal Paşa, yurt dışına çıkış gerekçesini güvenlik endişesine dayandırmaktadır. Memlekette “kuvve-i milliye”nin hakim olduğu ve İtilaf Devletleri ile barış yapılarak gittikleri bir zamana kadar yurt dışına çıkmayı uygun bulmuştu. Cemal Paşa'nın mektubu şöyleydi:

“Ahmet Cemal

Boyacı Köyü

1/ Teşrinisani/ 34

Maruz-u çâker-kemineleridir;

Uzunca müddet düşündükten sonra bu aralık memleketten uzaklaşmayı muvafık-ı ihtiyar telakki ettim. Bilirim bir çok mahrum-u haya eşhas bu uzaklaşmaya başka manalar vermeye çalışacaklar. Lakin siz herkesten ziyade bilirsiniz ki benim ef'al ve hareketimde kanundan, kanuni muamelat-tan tevekki etmemi icab ettirecek hiçbir şey yoktur. Siyasi ve idari icraat ve ef'alimin kâfesi için birer birer cevap vermeye, efkâr-ı millete bunların

hesabatını açık alınla edaya hazırım. Fakat bu galeyanlı zamanlarda, bulanık suda balık avlamak isteyen garazkâranın ıtlak-ı lisan eyledikleri bu devr-i heyecanda bigayr-ı hakkın dâçar olabileceğim ufak bir tecavüze tahammül edemeyeceğimi zat-ı devletleri de takdir buyurursunuz. Memlekete yalnız kuvve-i milliyenin hakim olduğu, mütareke şeraiti icabınca aramıza karışacak olan ecanibin akd-i sulh ile buradan uzaklaştığı zamana kadar münasebetsiz taşkınlıklara hedef olmayacak bir mevkiye çekilmekliğimi tercih ettim.

Asker olduğum için tensîb-i devletleri üzerine irade-i seniyye istihsal etmedikçe Avrupa'ya mezunen gitmeye selahiyattar olmadığımı bilirim. Fakat bazı mülâhazat bu tarzda istihsal-i mezuniyete teşebbüs etmekten beni men etti. Zat-ı Şevketsimat-ı Hazret-i Padişahi her bir iradat-ı seniyelerinin en şedid mutâvaatkârı olduğuma itimat buyurarak bu hilaf-ı usul hareketimi mazur görürler kanaatindeyim. Mahaza ba'dema bilfiil hizmet-i askeriye ifasına kudreyât olamayacağından ayrıca takdim ettiğim resmi istidana-memi tervic buyurarak muamele-i tekaudiyemin ifa buyurulmasını suret-i mahsusada istirham eylerim.

İstanbul'da pek kimsesiz bırakmaya mecbur olduğum evlât ve ıyalimi zat-ı devletlerinin himaye-i necibanelerinde göreceğime itimadım kavi bulunduğunu arz eder ve kariben yine teşerrüf edebilmek ümidi vasıkı ile ifay-ı lazime-i veda etmeme ve suret-i mahsusada mübarek ellerinizi öpmekliğime müsaade buyurunuz paşa hazretleri.

*Bahriye Nazır-ı Sabıkı Birinci Ferik
İmza Ahmet Cemal'" (Ahmet İzzet Paşa, 1993, s. 287-289).*

Paşaların bırakmış oldukları mektuplar, İstanbul basını tarafından büyük bir kızgınlıkla değerlendirilmiştir. Mektupların muhtevaları özet olarak gazetelerde yer alırken, paşaların ayrı ayrı sadrazama mektup gönderme hadisesi için basının kullandığı kelime "küstahlık" idi. Özellikle Cemal ve Talat paşaların, ilk fırsatta dönerek açık alınla hesap vermeye hazır olduklarını yazmaları, basındaki İttihatçılara olan kızgınlığı daha da arttırmıştır. Enver Paşa'nın mektubunda yer alan ve "Kafkasya'da bir İslâm istiklalinin oluşması için çalışacağı" ifadesi ise İstanbul basınının sayfaları arasında alaycı bir ifadeyle kendisine yer bulmuştur¹⁹.

Basının genel tavrı, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden sorumlu olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın üç paşasının, memleketin en buhranlı zamanında, kendilerine güvenmiş olan insanları yüzüstü

¹⁹ "Paşa Efendilerimizin Suret-i Fırarları Hakkında Tahkikat", Atı, 5 Teşrin-i sani 1918.

bırakarak kaçtıkları şeklindedir. Bu yüzden de, paşaların, müsait zamanda dönerek hesap verecekleri ifadesi büyük bir öfkeye sebep olmuştur. Vakit Gazetesi'nde paşaların kaçışları ile ilgili olarak verilen detaylı bir haber de; Talat Paşa'nın mektubu ile ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmaktadır:

“...Talat Paşa muvakkat bir zaman için İstanbul'dan ayrıldığını ve mamafih hükümetin arzu ettiği gelip hareketin hesabını vermeye hazır bulunduğunu söylüyor. Halbuki hükümetin arzu ettiği saniyenin bu saniye olduğunu ve kendisinin hükümetçe hüsn-i telakki edileceğini Talat Paşa pek iyi bilirdi.”

Aynı haberde, Enver Paşa'nın mektubu ile ilgili değerlendirme ise oldukça serttir. Bu mektubu yazanın akli dengesinin yerinde olamayacağına dair bir delil olarak nitelendirilen mektubun özeti verildikten sonra şu değerlendirme yapılmaktadır:

“Demek ki Enver Paşa Harbiye'deki suiistimallerin, her köşede yüz binlerce nüfusun açlıktan ölmesinin, cephelede bila-lüzum yüzbinlerce insanın feda olunmasının memlekete bir hizmet olduğuna kail bulunuyor ve ileride sırası gelince bu nevi hizmetlere devam hevesinde bulunuyor. Enver Paşa emin olabilir ki böyle bir sıra bir daha gelmeyecektir.”²⁰

Talat, Enver ve Cemal paşaların kaçtıkları haberleri İstanbul basınında 4 Kasım tarihinden itibaren yer almaya başlamıştı. İlk anda ne olup bittiğini tam olarak anlayamamanın verdiği bir karmaşa ve telaş göze çarpmaktadır. Özellikle Talat Paşa'nın da kaçanlar arasında isminin geçmesi, basın açısından oldukça şaşırtıcı gelmişti. Çünkü, Talat Paşa, diğer iki paşaya nazaran muhaliflerinden bazılarının gözünde bile yakınlık ve saygı duyulan bir kişilik idi. İstanbul basınına göre eğer Talat Paşa'da kaçanlar arasında varsa, kendisini özellikle dostları arasında çok küçük düşürmüş olacaktı²¹.

Olup biteni anlamak ve açıklığa kavuşturmak için İstanbul basınının müracaat ettiği ilk kişi, Dahiliye Nazırı Fethi Bey olmuştu. Paşaların kaçtıkları hakkındaki iddiaların sorulduğu Fethi Bey şu cevabı vermişti:

“Bu üç zatı biz de arıyoruz, fakat bulamıyoruz. Büyük ihtimalle bunlarda firar etmişlerdir. Mamafih İstanbul muhafızlığı ile Polis Müdüriyetinden henüz bu hususta bir rapor almadım. Fakat Almanya ve Avusturya hükümetleri nezdinde bu husus için daha evvelden teşebbüsatta

²⁰ “Eski hükümet Erbabının Firarı-Şiddetli Tedabir ve Takibat”, Vakit, 5 Teşrin-i sani 1918.

²¹ “Enver ve Cemal Paşaların Firarı”, Vakit, 4 Teşrin-i sani 1918.

bulduğumuzdan orada kabul görmeyeceklerdir. Bunlar kendi elleriyle kendilerini kuyuya atmış oluyorlar”.

Bundan sonra muhabirlerin müracaat ettikleri Emniyet Genel Müdürü Nihat Bey’de, Dahiliye Nazırı gibi cevap verecek ve bu kişiler hakkında araştırma yapıldığını, bulunamadıklarını ama kaçışları hakkında da henüz kesin bir bilgi olmadığını söyleyecektir²².

Bu belirsiz açıklamalar, 5 Kasım günü İstanbul Muhafızı Fevzi Paşa ile yapılan görüşmede netlik kazanacaktır. Muhabirlerin sorularını cevaplayan Fevzi Paşa, paşaların firarlarının kesinleştiğini açıklayacaktır. Gazetecilerin, Enver Paşa’nın evi gözetleme altında olmasına rağmen nasıl olup ta kaçabildikleri ile ilgili soruya ise Fevzi Paşa; sadece gözetleme değil bir subay komutasındaki askerler tarafından muhafaza altında da bulundurulduğunu, bu birliğe geniş yetkiler verildiğini ve vazifelerinin açıklıkla belirtildiğini söylemiştir. Ancak Fevzi Paşa’ya göre, alınan bütün bu tedbirlere rağmen paşaların kaçmış olmasını, bu askerlerin görevlerini yerine getirmemeleri ve verilen emre uymamaları dışında izah etmek mümkün değildi. Bu askerler hakkında kanuni işlem yapılacaktı. Gazetecilerin, paşaların divan-ı aliye verilecekleri için kaçmış olabilirler mi? sorusuna ise, ondan ziyade halkta meydana gelebilecek galeyandan korktuklarını düşündüğünü söylemiştir. Azmi ve Bedri beylerin daha önce firara teşebbüsleri dikkate alınarak bu paşaların tutuklanmaları gerekmez mi idi şeklindeki bir soruya ise Fevzi Paşa, elinde bu kişilerin suçlu olduklarına dair bir evrak olsa idi tutuklamaktan çekinmeyeceğini, önceki kabineye mensup olanların ve bunların çevrelerinin toplam 80-100 kişi olduğunu ve bunların hepsinin gözetim altında bulundurulabilmesi içinse bir kolordunun gerekebileceğini ifade etmiştir²³.

Paşaların neden yakalanamadıkları hususunda, Fethi Bey ile Mustafa Kemal Paşa’nın birlikte çıkardıkları Minber Gazetesi’nde çıkan bir yazıda ise, bu paşaların kaçacaklarının polis tarafından anlaşıldığı ancak bunların bir kısmının milletvekili bir kısmının ise general olmaları nedeniyle müdahale edilemediği ifade edilmiştir²⁴. Ancak bu ifadeler, diğer gazetelerin tepkisini çekmiştir. Milletvekilleri ve generallere karşı devletin kolluk kuvvetlerinin aciz mi olduğu ve bunların üzerine kanunun etkili olup olmadığı sorulmuştur²⁵.

²² “Talat, Enver ve Cemal Paşaların Firarları”, Atı 4 Teşrin-i sani 1918.

²³ “Paşaların ve Beylerin Firarları-İstanbul Muhafızı Fevzi Paşa İle Mülakat”, Atı, 5 Teşrin-i sani 1918.

²⁴ “Talat, Enver ve Cemal Paşaların Firarları”, Atı, 4 Teşrin-i sani 1918.

²⁵ “Paşalar ve Beyler Nasıl Kaçtılar”, Atı, 5 Teşrin-i sani 1918.

Paşaların kaçtıklarının kesinleşmesi üzerine, basının birinci derecede bu işten sorumlu tuttuğu makam, İzzet Paşa Hükümeti idi. Basında oluşan genel kanaat, bu hükümetin, paşaların kaçışlarını kolaylaştırdıkları ve gerekli tedbirleri almadıkları yolunda idi. Nitekim bu şüphenin doğrudan Fethi Bey'e sorulması üzerine Fethi Bey tarafından şu cevap verilmişti:

“Ben, şahsen onların dostu olsam bile, hiçbir zaman kendilerine firar tavsiye etmez idim. Çünkü firarları ile kendilerini mahkum etmişlerdir. Biz kaçmamaları için elden gelen tedabiri ittihaz ettik. Fakat onları tevkife selahiyet-i kanuniyemiz yoktu. Bittabi memlekette dört beş sene icra-i hükümet eden adamların birkaç adamları vardır. Bunların muavenetine mani olamazdı...”²⁶.

Ancak Fethi Bey'in bu açıklamalarına karşılık, basında, hükümet ile İttihat ve Terakki arasında bir yakınlık bulunduğu ve kaçanların bundan azami şekilde faydalandıkları ile ilgili haberler çıkmaya devam etmiştir. Basına göre, İzzet Paşa ve hükümette bulunan bir-iki kişi istisna olmak üzere hükümetin geri kalan bütün üyeleri İttihat ve Terakki taraftarlarıdır. Zaten hükümette, İttihatçıların arzularını yerine getirmek için Talat Paşa ve arkadaşları tarafından oluşturulmuştur. Bundan sonra artık hükümet değişse de bir önemi yoktur, zira zaten görevi sona ermiştir²⁷.

Basında özellikle Fethi Bey'e karşı ağır hücumların olması üzerine, Fethi bey bu yazılara, sahiplerinden olduğu Minber Gazetesi'nde oldukça uzun bir yazıyla cevap vermiştir. Fethi Bey'in bu yazısı, sadece kaçan paşalarla ilgili olarak kendisine yöneltilen suçlamalara cevap vermek değil, aynı zamanda İttihat ve Terakki içerisinde bulunduğu döneme ve İttihat ve Terakki'ye yönelik olarak ta bir öz eleştiri mahiyeti taşımaktadır. Fethi bey bu yazısında, basında hakkında çıkan yazılardan örnekler verirken özellikle iki yazıya değinmektedir. Bunlardan ilki, Sabah Gazetesi'nde Ali Kemal Bey'in yazısıdır. Ali Kemal Bey yazısının bir yerinde şöyle demektedir: *“O yar-ı kadimlerini kanun namına ne derece sahabet (koruma) etmek mümkün ise etti, lehülhamd maksude erdi de çünkü bu dem o caniler sahil-i selamette-dirler...”*

Diğer bir gazetede ise Fethi Bey ve diğerleri ima edilerek şöyle denilmekte idi: *“Mebusluğu ve sefirliği yağlı kuyruk addettikleri için İttihat ve Terakki sayesinde bugünkü nüfuzlarına sahip olmuş kimselerdir. Bu fırkanın vasıta-i neşr-i efkârı olan Minber Gazetesi'nin bütün neşriyatı kamilen İttihat zihniyetiyle maluldur...”*

²⁶ “Firariler Hakkında”, Atı, 6 Teşrin-i sani 1918.

²⁷ “Firariler ve Kabine”, İkdâm, 6 Teşrin-i sani 1918.

Fethi Bey bu saldırılara karşı yazısında, Selanik'te irtibata geçtiği İttihat ve Terakki mensupları ile bir müddet sonra anlaşmazlığa düştüğünü ve özellikle de "bu zevat içerisinde memlekete en zararlı bir unsur olarak herkesten evvel keşfettiği Enver'e karşı" başından beri mücadele ettiğini belirtmektedir. İkinci Meşrutiyetin ilanı ile birlikte İttihat ve Terakki ile ilişkisini tamamen keserek Sofya Sefareti'ni kabul ettiğini yazan Fethi Bey, bu sefareti "yağlı kuyruk" olarak görmediğinin en önemli göstergesinin, bu görevden kendi isteği ile ayrılarak "neticesi meçhul bir mücadeleye atılması" olduğunu yazmaktadır. Oysa, kendisi aleyhinde yazan bu muharrirler, eğer böyle bir yağlı kuyruk bulmuş olsalardı herhalde pek pespaye bir surette yaltaklanmalarda bulunarak daha yüksek makamlara çıkmaktan geri kalmazlardı. Şimdi meydanı boş bulan bu dalkavuklar istedikleri gibi iddialarda bulunuyorlar ve rast gelene sövüp saymakta büyük bir cesaret buluyorlardı. Kendisi, bunların arasına girmemek için Minber'de mümkün olan ihtiyatı gösteriyordu. Gösterdiği bu sakınma ve ihtiyatı, İttihatçı zihniyeti olarak telakki etmek büyük bir fikri hata ve fesatlığa delalet ederdi²⁸.

Fethi Bey, basında kendisi hakkında yazılanlara bu şekilde cevaplar verirken gerçekte bu paşalar grubunun kaçacağından çok da habersiz değildi. Hatıralarında bu konuda şunları yazmaktadır: "*İttihat ve Terakki ön şahsiyetlerinin başta Talat, Enver, Cemal paşalar olarak vatani terk edeceklerini, en elverişli şeklin arandığını, Sadrazam İzzet Paşa ile Rauf, Cavid, ben biliyorduk ve bu ayrılığın görünürdeki menfiliğini tereddütsüz kabul etmekle beraber başka çareyi de bulamamanın aczi içindeydik.*" (Okyar, 1980, s. 251).

Bütün bu açıklamalara rağmen, İstanbul basınında İttihatçılar aleyhine çok sert yazılar çıkmaya devam etmiştir. Biz burada sadece bunlardan iki tanesine yer vereceğiz.

İlk yazı, Minber Gazetesi'nde çıkan "Kaçmışlar" başlıklı yazıdır. İttihatçılarla ilgili böylesine sert bir yazının, İstanbul basını tarafından İttihat ve Terakki'ye yakın olmakla itham edilen Minber Gazetesi'nde çıkması ise oldukça ilginçtir. Yazıda şöyle denilmektedir.

"Kaçmışlar, tahakkuk ediyor, kimden ve nereye? Adaletten şüphe etmek, kendi milletinden, memleketinden şüphe etmek bu, bir insanın nefsinin şüphe etmesine muadildir. Mahkeme var, kanun var, tarih var ve bunların hepsinin fevkinde Allah varken kimden ve nereye kaçarlar?.."

²⁸ "Fethi Bey'in Cevabı: Menfaat-ı Umumiye Her Şeyin Fevkinde", Minber, 30 Teşrin-i sani 1918. Minber Gazetesi ile ilgili olarak bkz. Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi Minber (Yay. Haz. Erol Kaya), Ankara 2007.

Fakat bu suretle beyhude nefes tüketmeyelim. Zaman herkesin mahiyetini gösterdi ve gösterir. Her halde caniler için necat yoktur....Memleket kâbustan kurtuldu. Mecnun veya cani halk içinde daima muzırdır. Çare birinin zindana, birinin şifahâneye isalidir. Fakat bunlar intihar ederlerse yapacak bir şey kalmaz. Hayatta buldukça bunlar er geç yine layık oldukları mevkilere tıklarırlar. Bundan şüphe etmeyelim... ”²⁹.

Bir diğer yazı ise, Zaman Gazetesi’nde Refik Halid Bey tarafından kaleme alınan, “Efendiler Nereye” başlıklı yazıdır. İttihatçılar hakkında hafif sayılabilecek bu yazı, o günkü İstanbul basınının İttihatçılar hakkındaki tutumları hakkında da bir fikir verebilir. Refik Halit Bey Yazısında şöyle diyor:

“...Siz nazır değıldiniz, derebeyliğı yaptınız. Siz âmir olmadınız, sergerdelik ettiniz. Siz valilik yapmadınız, asesbaşılık ettiniz. Efelere taş çıkardınız. Zorbalara parmak ısırttınız. Çakıcıya rahmet okuttunuz. Kabakçı’yı gölgede bıraktınız. Biraz daha geçseydi “Patrona”lara türbe kurup başlarında kandil yakacaktık...

...Sizin sadrazamlıkla, seraskerlikle, nazırlıkla gözleriniz doymamıştı. O padişah heveslileri, Şam’da, Halep’te az daha namınıza hutbe okutup, isminize sikke kestirecektiniz... ”³⁰.

Fethi Bey ile birlikte basının sert eleştirilerine maruz kalan ve İttihatçıların kaçışına göz yummakla suçlanan İzzet Paşa Hükümeti de, kaçanlarla ilgili olarak faaliyetlerde bulunuyordu. Aslında basının yazdığı gibi, İzzet Paşa Hükümeti, İttihat ve Terakki Fırkası’na çok da muhalif olmayan bir yapıda idi. Başta İzzet Paşa, kendi hatıralarında yazdığına göre, Meşrutiyeti ilan ettirmesinden dolayı İttihat ve Terakki’ye karşı bir husumet beslemekte idi. Ona göre, Meşrutiyet, “keyfi mutlakiyet yönetiminin ülkeyi sürüklemekte olduğu feci sonu, ani bir iflas ve düşüşü geciktirmişti” (Ahmet İzzet Paşa, 1993, s. 15).

İzzet Paşa Hükümeti ilk olarak, paşalar grubunun kaçırılmasında birinci derecede rol oynamış olan Almanya’ya başvurarak kaçakların iadelerini istemişlerdi. Ayrıca Enver Paşa’nın mektubundan, Kafkasya’ya gideceği anlaşıldığı için Kafkasya İşgal Kumandanı’na da bir telgraf çekilmişti. Dolayısıyla İzzet Paşa’ya göre gerekenler yapılmıştı ve daha fazlası da elden gelmezdi. İzzet Paşa, gerek İttihatçıların kaçmaları ve gerekse Hükümet olarak tutumları hakkında hatıralarında şunları yazmaktadır: “...Hükümet gücü

²⁹ “Kaçmışlar”, Minber, 6 Teşrin-i sani 1918.

³⁰ “Efendiler Nereye”, Zaman, 6 Teşrin-i sani 1918.

intikam almak için değil, zararın önlenmesi için emanet edilir, fakat değil bir adaletli mahkemenin kararından kaçmalarına yardımcı olmak zerre kadar göz bile yummadım. Bunun engellenmesine elimdeki vasıtalarla çalıştım. Kaçışlarından sonra ele geçirilmeleri için de girişimlerde bulundum. Daha fazlası elimden gelmezdi...Bütün polisler, bütün kara askerlerimiz ve bütün Alman kuruluşları, bunların adamları ve yardımcılarıydılar. Dolayısıyla kaçışlarını engellemek için yapılacak iş, vakit ve zamanında bunları asker kuvvetiyle tutuklamak idiyse de, bu da ne benim tuttuğum yolla uyuşur ne de şu açıklanan sebepler dolayısıyla buna gücüm ulaşabilirdi.” (Ahmet İzzet Paşa, 1993, s. 31).

5. SONUÇ

Ahmet İzzet Paşa'nın da ifade ettiği gibi, başta Enver, Cemal ve Talat paşalar olmak üzere İttihat ve Terakki'nin lider kadrosunun ülkeyi terk etmesini önleyecek bir kuvvet o an için Osmanlı Devleti'nde mevcut değildi. Tek engel, bu kişilerin kendi inisiyatifleri ile ülke içerisinde kalarak tarihin kendileri için biçtiği rolü burada beklemek olabilirdi. Ancak onlar daha farklı bir yolda olmayı tercih ettiler. Bundan sonraki gelişmeler ne bu ittihatçılar için ne de Osmanlı Devleti için hayırlı olacaktır. Bu isimler tarihteki yerlerini alırken, tarih sahnesine yeni bir isimler çıkıyordu. Bunlar, Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye Cumhuriyeti idi.

6. KAYNAKÇA

- Arif Cemil, İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları (Haz: Yücel Demirel), Arma Yayınları, İstanbul
- Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, (1993), (Yay. Haz: Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar), C. 2, Nehir Yayınları, İstanbul
- Akşin S., (1991), Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Aydemir Ş. S., (1972), Enver Paşa, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Bleda M. Ş., (1979), İmparatorluğun Çöküşü, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Çavdar T., (1995), Talat Paşa, Kültür Bakanlığı, Ankara
- Jaeschke G., (1991), Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri (Türkçeye Çeviren: Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu, Ankara
- Jaeschke G., (1989), Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, C. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara

-
- Okyar F., (1980), Üç Devirde Bir Adam (Yay. Haz: Cemal Kutay), Tercüman Yayınları, İstanbul
- Orbay R., (1993), Cehennem Değirmeni, C. I, Emre Yayınları, İstanbul
- Selek S., (1987), Anadolu İhtilali, C. I, Kastaş Yayınları, İstanbul
- Şimşir B., (1976), Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, Ankara
- Talat Paşa'nın Anıları (Yay. Haz: Alpay Kabacalı), İletişim Yayınları, İstanbul
- Tunaya T. Z., (1989), Türkiye'de Siyasi Partiler, C. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul

Gazeteler

- Atı (4, 5, 6 Teşrin-i sani 1918)
- Cumhuriyet (4 Ağustos, 8 Ağustos 1926)
- İkdam (4, 6 Teşrin-i sani 1918)
- Minber (6, 30 Teşrin-i sani 19189)
- Sabah (5, 8 Teşrin-i sani 1918)
- Vakit (4, 5 Teşrin-i sani 1918)
- Zaman (6 Teşrin-i sani 1918)

* * * *